

Grad Khislstein v Kranju in družina Khisl

Grad Khislstein v Kranju in družina Khisl

Izdal in založil: **Gorenjski muzej**,
zanj: **mag. Marjana Žibert**, direktorica

Besedilo: **mag. Barbara Kalan**

Jezikovni pregled: **Iza Lucija Korošec**

Fotografije: **Arhiv Republike Slovenije,**
Fototeka Gorenjskega muzeja, Jelena Justin,
mag. Barbara Kalan, Miran Kambič, Jurij Kobe,
Tomaž Lauko (Narodni muzej Slovenije),
dr. Rafko Urankar,
www.bildarchivaustria.at, www.dlib.si

Oblikovanje: **Tjaša Štempihar**
Tisk: **Jagraf, Trboje**

Naklada: **500 izvodov**
Cena: **2 €**

Kranj, 2017

Gorenjski muzej
Tomšičeva 42
4000 Kranj

www.gorenjski-muzej.si

GORENJSKI
MUZEJ

Grad Khislstein

Grad Khislstein
v Kranju
in družina Khisl

A. Schloß Khatstein. B. Pfarckirch. C. Unsern Frauen Rosenkranz. D. S. Sebastian. E. Capuciner. F. Schloßmühl.
G. S. Martin Pfare. H. Wasserturm.

Matthäus
Merian:
Kranj, 1649

(Fototeka Gorenjskega
muzeja)

Grad Khislstein v Kranju

V Kranju, najverjetneje na robu savske terase, je že pred 12. stoletjem stal grad, v katerem si je kasneje ustvaril svoj sedež deželni grof za Kranjsko. Na tem mestu je v 13. stoletju nastal ortenburški grad, saj je leta 1256 koroški vojvoda Ulrik III. Spanheimski podelil Ortenburžanom zemljišče za utrdbo v Kranju.

Utrdba je v 15. stoletju prešla v roke celjskih grofov, po smrti zadnjega Celjana pa je skupaj z ostalo celjsko posestjo pripadla Habsburžanom. Leta 1578 je star plemiški dvorec ob mestnem obzidju v Kranju kupil podjetni Janž (Janez) Khisl s Fužin.

Od 17. stoletja naprej je grad Khislstein pogosto menjal svoje lastnike. Leta 1913 ga je prevzela tedanja Avstro-Ogrska, leta 1923 je postal državni zaklad Kraljevine Jugoslavije. Med obema svetovnjima vojnama so bili v njem prostori okrajnega načelstva, po drugi svetovni vojni pa so v njem prebivali dijaki.

V novejšem času so v njem imele svoje prostore različne kulturne ustanove, od leta 2012 je grad namenjen muzejski dejavnosti.

Kranj

(Jožef Wagner:
Wagnerjeve Vedute
Kranjske: 1842–1848.
Ljubljana: Cankarjeva
založba, 1970)

»Mesto, ki mu Kranjec pravi le Kranj, Nemec pa Krainburg ...«

Na pomolu nad sotočjem Save in Kokre je bil Kranj ob koncu antike izredno pomembna strateška postojanka nad prehodom čez Savo, ki je zapirala dostop v Zgornjesavsko dolino. Poznoantično ime Kranja, *Carnium*, prvi omenja anonimni geograf iz Ravenne v svojem delu *Cosmographia*, ki je nastalo okrog leta 700. Ime kraja se kot *Creina* omenja leta 1060 v briksenskih tradicijskih listinah, medtem ko se meščani Kranja prvič omenjajo leta 1221. Kot mesto se Kranj v zgodovinskih virih prvič omenja leta 1256.

Izredno strateško in prometno lego so za naselitev izkoristili tudi Slovani. Močnejšo slovansko prisotnost v Kranju je moč zaslediti že od začetka 9. stoletja, ko je bila na temeljih poznoantične cerkve zgrajena nova zgodnj srednjeveška cerkev sv. Kancijana in tovarišev. Kranj je najpozneje v 9. stoletju dobil funkcijo upravnega, cerkvenega in gospodarskega središča Karniole, jedra kasnejše Kranjske. Verjetno je bil že zgodaj utrjen, saj se je poznosrednjeveško mestno obzidje v veliki meri navezovalo na utrdbe poznoantičnega Karnija.¹

Novo obdobje v razvoju Kranjske in Kranja je nastopilo z utrditvijo oblasti Nemškega cesarstva po koncu madžarskih vpadov. V dveh darovnicah cesarja Otona II. iz leta 973, s katerima je freisinški škofiji podelil obsežne kraljeve posesti na Kranjskem, jedro bodočega freisinškega loškega gospostva, Kranjska že nastopa kot formalnopravna organizirana mejna krajina, podrejena oblasti koroškega vojvode. Kranj je že takrat imel uveljavljeno cerkveno funkcijo, saj je imel cerkev z velikim grobiščem. V listini iz leta 973 je navedena tudi *via Chreinariorum* oziroma cesta Kranjčanov – stara antična cesta, ki je potekala iz Ljubljane preko Sorškega polja do Kranja.

¹ Miha Kosi: »Predurbane ali zgodnjeurbane naselbine? (*Civitas Petouia*, *Carnium/Creina* in druga centralna naselja neagrarnega značaja v zgodnjem srednjem veku) (II. del)«. *Zgodovinski časopis*, 2010, št. 1/2, str. 11.

V 11. stoletju o pomenu in različnih funkcijah Kranja pričajo tradicijske novice briksenskega škofa Altwina, ki dokazujejo, da so kranjski in koroški plemiči briksenski cerkvi zapuščali svoje posesti. Zlasti pomembne so štiri tradicijske novice,² ki nanašajo neposredno na briksensko posest v Kranju.

V prvi notici iz časa med letoma 1065 in 1077 je škof Altwin podelil visokoplemenitemu Henriku Eppensteinu in njegovi ženi vso briksensko posest v Kranju. Šlo je za utrdbo in drugo pripadajočo posest, kot je razvidno iz druge listine, s katero sta Henrik in njegova žena nekaj let zatem škofu vrnila kar sta prej dobila od njega v doživljenjski užitek. Kasneje jima je Altwin še drugič podelil v uporabo utrdbo v Kranju s pripadajočo posestjo in podložniki, kar je od Henrikove vdove dobil nazaj po njegovi smrti med letoma 1075 in 1090. Leta 1075 se v Kranju tako prvič omenja briksenska utrdba, vendar njena lokacija ni znana. Kasneje se je težišče briksenske posesti preneslo bolj na sever Gorenjske, v novo središče na blejskem gradu, kjer se je v 11. stoletju oblikovalo zaključeno zemljiško gospodarstvo.

V 11. stoletju je bila v Kranju prisotna še druga cerkvena institucija – Oglej. Kranjska pražupnija je bila do konca srednjega veka v popolni upravi Ogleja, njen zavetnik, sv. Kancijan, pa je značilni oglejski patrocinij. Morda je bilo prav povečanje vpliva Ogleja vzrok za umik briksenskih škofov iz Kranja. Ob tem se poraja vprašanje, ali je poleg uprave župnije Oglej v 11. in 12. stoletju posedoval tudi celotno naselbino v Kranju ali zgolj njen del? Na podlagi listine iz leta 1261 lahko sklepamo, da je bil Kranj uradni fevd, ki je nekoč sodil k mejnogrofovski oblasti na Kranjskem. Ker pa virov za 12. stoletje o Kranju skorajda ni, je težko trditi, kdo je Kranju tedaj vladal. Vsekakor pa je dejstvo, da se je Kranj ravno v 12. stoletju razvil v pravo srednjeveško mesto, kar dokazuje tudi listina iz leta 1221, v kateri se kranjski meščani omenjajo z izrazom *burgenses de Creinbvrvc*.³

² Četrta notica govori o tem, da je med letoma 1085 in 1090 tudi neki svobodni Slovan Vencegoj daroval Briksnu svojo posest v Kranju. (Prav tam, str. 12).

³ Z izrazom *burgenses* je bila poimenovana kategorija svobodnih meščanov. (Prav tam, str. 18).

V drugi polovici 12. stoletja so grofje Andeški postali namestniki mejnega grofa na Kranjskem. Središče njihove posesti je bilo v Kamniku, vendar jim je pripadal tudi uradni sedež v Kranju in krajišnikov fevd v kranjski kotlini. V letih od 1204 do 1228 je bil Henrik IV. Andeški na vrhu svoje moči in s tem trn v peti oglejskim patriarhom. Mesto je od Andeških dobilo mestne pravice (privilegije in svoboščine) in grb – rdečega orla na modrem polju.

Po Henrikovi smrti se je njegova vdova Agnes Andeško-Meranska poročila z Babenberžanom Friderikom II. in v zakon kot doto prinesla tudi kranjsko posest. Agnes je kmalu še drugič ovdovela, nato pa se je poročila s koroškim vojvodom in gospodom Kranjske Ulrikom III. Spanheimom. V listini z datumom 18. junij 1256, ki je bila napisana v Velikovcu, Ulrik III. podeljuje Ortenburžanoma, grofoma Henriku in Frideriku, zemljišče, na katerem sta lahko zgradila utrdbo z mestnimi vrati. V tej listini se prvič omenja mesto Kranj – *civitate Chreinburch*.⁴ Ta ortenburška utrdba predstavlja najstarejše jedro poznejšega gradu Khislstein.

Podobno kot pri drugih kranjskih mestih se je tudi v Kranju razvijala mestna samouprava. Prvi začetek organiziranega meščanstva je predstavljala občina – srenja, ki so jo sestavljali vsi meščani in se prvič omenja leta 1309. Istega leta se prvič omenja mestni sodnik, mestni svet pa se je oblikoval v sredini 14. stoletja. Leta 1335 so mesto v posest dobili Habsburžani, na prehodu iz 14. v 15. stoletje pa se je v Kranju in njegovi okolici krepila moč Celjskih grofov. Po izumrtju Ortenburžanov in na pristanek Habsburžanov so v 15. stoletju imeli v lasti tudi kranjski grad, za katerega so v letih od 1439 do 1457 potekali boji med Celjani in vojvodo Friderikom III. Habsburškim.

Med letoma 1471 in 1491 so na Kranjsko prihajali Turki, ki so pustošili ob Savi in Kokri navzgor. Deželni knez je leta 1475 zaradi turške nevarnosti ukazal dodatno utrjevanje vseh mest na Kranjskem in sistem vzdrževanja mestnega obzidja v Kranju je obveznosti nalagal tako meščanom kot okoliškim kmetom.

⁴ *In civitate Chreinburch: 750 let prve omembe mesta Kranj*. Kranj: Gorenjski muzej, 2006, str. 9.

V začetku 16. stoletja je bil na jugozahodnem delu sedanjega gradu Khislstein v sklopu mestnega obzidja zgrajen nov renesančni obrambni stolp, ki kaže vse lastnosti sodobne italijanske fortifikacijske gradnje.⁵

Sredi 16. stoletja se je v Kranju razširilo reformacijsko gibanje. Največji razmah je doseglo z Gregorjem Rokavcem, ki je v Kranj prišel leta 1547 na povabilo kranjskih protestantov. Nasledil ga je Jernej Knafelj, ki je od leta 1579 živel pri Adamu Egkhu-Hungerspachu na Brdu pri Kranju. Knafelj je imel pridige tudi na gradovih protestantskega plemstva na Gorenjskem: v Kranju, Golniku, na Strmolu ... S Kranjem sta povezana tudi Primož Trubar, saj je bila njegova žena Barbara iz Kranja, in Janž Khisl, ki je leta 1578 kupil kranjski grad. Leta 1598 je nadvojvoda Ferdinand tudi v Kranju zadal uničujoč udarec protestantizmu, kajti prepovedal je protestantsko šolo in bogoslužje.

16. in 17. stoletje sta bila v razvoju Kranja polna nasprotij. Na eni strani je končno podobo dobila meščanska hiša kot reprezentančni in bivalni prostor, na drugi strani pa so se pogosto pojavljale težave mestnih financ, saj je primanjkovalo denarja za vzdrževanje stavb, prihajalo pa je do nihanj v obrti in trgovini. Izjemno natančna je prva upodobitev Kranja na bakrorezu Matthäusa Meriana iz leta 1649,⁶ saj omogoča identifikacijo vseh še ohranjenih ali rekonstrukcijo porušenih delov obzidja.

Do nastopa cesarice Marije Terezije je bil Kranj deželnoknežje mesto, leta 1742 mu je podelila mestne svoboščine. Od leta 1748 je bilo podrejeno okrožnemu uradu za Gorenjsko. Njen naslednik Jožef II. je uvedel magistrat, v katerem je imel najpomembnejšo vlogo sindik ali justiciar, ki je zamenjal mestnega sodnika.⁷

V času francoskih Ilirskih provinc (1809–1813) je bil Kranj sedež občine – merije, ki je obsegala mesto in okoliške vasi.

⁵ Nika Leben: »Prenova gradu Khislstein v Kranju«. *Kranjski zbornik*. Kranj: Mestna občina, 2015, str. 142.

⁶ *In civitate Chreinburch: 750 let prve omembe mesta Kranj*. Kranj: Gorenjski muzej, 2006, str. 8.

⁷ Prav tam, str. 12.

V predmarčni dobi je imela pravo oblast v Kranju okrajna gosposka, po letu 1844 pa deželnoknežji okrajni komisariat. Ob marčni revoluciji leta 1848 so tudi v Kranju po vzoru drugih mest ustanovili narodno gardo, ki je prevzela stražo po mestu. Prvi župan mesta Kranja je leta 1850 postal Konrad Lokar. Z nastopom ustavnosti so v Kranju zaživela različna društva, leta 1863 so ustanovili Narodno čitalnico.

Kranj je v 20. stoletje vstopil kot eno izmed manjših mest Avstro-Ogrske. Po njenem razpadu leta 1918 je mesto v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev z intenzivno industrializacijo postalo eno najpomembnejših središč Dravske banovine. Po obeh svetovnih vojnah je Kranj doživel izjemen gospodarski razvoj, ki je izstopal tudi v slovenskem merilu. Z osamosvojitvijo Slovenije je leta 1994 postal mestna občina.

**Panorama
Kranja
z župnijsko
cerkvijo
sv. Kancijana,
gradom
Khislstein,
gimnazijo in
Majdičevim
mlinom,
začetek 20. stoletja,
razglednica (hrani
Gorenjski muzej)**

**Izboljšani grb
Janža Khisla**
(SI AS 1071, Zbirka
grbov in zastav,
št. 268, hrani Arhiv
Republike Slovenije)

Janž Khisl. lastob. Khisla
in Gori. h. 1586.

Grad v Kranju kupi Janž Khisl

Grad Khislstein stoji nad prehodom čez Savo, na delu mestnega pomola, kjer je bilo od antike do srednjega veka staro utrdbeno območje. Najstarejši del gradu predstavlja ortenburški stolp na severozahodnem vogalu in ga zgodovinski viri omenjajo že leta 1256. Južna fasada tega stolpa je bila odkrita ob obnovi ometov v prostorih sanitarij severno od sedanjega stopnišča, njegov zgodnejši nastanek pa pojasnjuje tudi višinske razlike med nadstropji stolpa in nadstropji severnega ter zahodnega grajskega trakta.⁸ Jugozahodni grajski stolp je bil zgrajen na začetku 16. stoletja v sklopu mestnega obzidja kot nov obrambni stolp in ima značilne topovske line. Osrednji del zahodnega trakta, ki je povezal oba stolpa, pa je verjetno nastal v tretji četrtini 16. stoletja.

Janž Khisl je dvorec v Kranju kupil že sredi 16. stoletja. Leta 1578 ga je z dovoljenjem nadvojvode Karla prezidal v grad in ga poimenoval s svojim plemenitenim nazivom Khislstein. Grad je bil oproščen meščanskih bremen in mestnega sodstva, Janž Khisl pa je vsako leto za popravilo stavbe prejemal potrebni les iz Vojvodovega gozda.⁹ Leta 1566 je prevzel Juriju Kreutzerju iz gradu Golnik (Kreuzhof) zastavljeni kriški urad (imenovan po vasi Križe), ki mu ga je leta 1575 nadvojvoda Karel prodal. Urad je postal podlaga zemljiške posesti Khislsteina, k posesti pa je spadal tudi eden od treh mlinov na Savi.

Na grajskem dvorišču je stal tudi lastni vodnjak, saj je bila oskrba z vodo v Kranju v preteklosti zelo težavna. Že Valvasor je zapisal: »V gradu je dober vodnjak ali studenec, ki edini mora preskrbovati grad z vodo, zakaj drugače ni ne v gradu ne v mestu prav nobenega izvira. Meščani morajo zajemati vodo iz Kokre ali Save in jo nositi precej visoko ...

⁸ Milan Sagadin: »Rezultati raziskav kranjskega mestnega obzidja«. *Kranjski zbornik*. Kranj: Mestna občina, 2005, str. 10.

⁹ Josip Žontar: *Zgodovina mesta Kranja*. Ljubljana: Muzejsko društvo za Slovenijo, 1939, str. 172.

Tloris
kompleksa
Kieselstein
 (projekt
 Atelierarhitekti,
 Ljubljana)

GRAD KHISLSTEIN - razvojne faze

- 1256-1262
- Prva polovica 16. stoletja
- Okrog leta 1576
- Okrog leta 1700
- Druga polovica 19. stoletja
- Letno gledališče Khislstein, 2008

**Grad Khislstein
z arkadnim
prizidkom**
(foto: Jelena Justin)

**Portal iz
16. stoletja
ob vhodu na
dвориšče gradu
Khislstein**
(foto: Jelena Justin)

Zato pravijo, da je v mestu Kranju več vina ko vode.«¹⁰

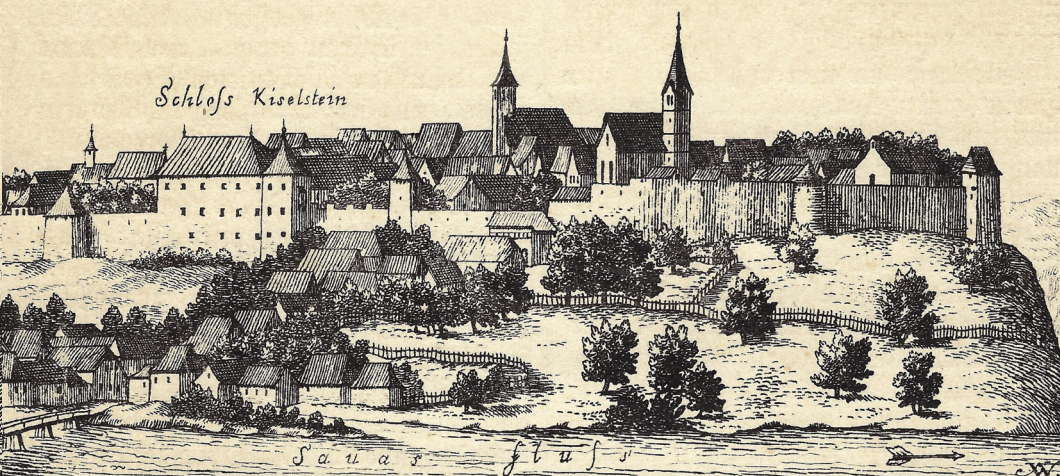
Ohranila sta se tudi dva grajska portala, ki imata izrazito italijansko renesančno obliko. Prvi je iz leta 1578 in je viden na jugozahodnem traktu poslopja, drugi pa je nekoliko mlajši in je vzidan v dvoriščni zid gradu.

Leta 1592 je Janž Khisl grad Khislstein prepustil Krištofu in Francu Mosconu z Ortneka.

¹⁰ Janez Vajkard Valvasor: *Slava vojvodine Kranjske*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1978, str. 226.

CRAINBURG
Stadt und Schloß

Kranj ob koncu

17. stoletja

(Janez Vajkard

Valvasor: *Die Ehre des*

Herzogthums Krain,

knj. 11, 1877–1879,

str. 110)

»Gradove svetle zida si v oblake ...«

Sedanje grajsko poslopje je nastalo med 15. in 19. stoletjem. Dvonadstropna grajska stavba danes sicer učinkuje kot enoten kompleks ključastega tlorisa, ki oklepa grajsko dvorišče, vendar je v resnici sestavljena iz štirih delov: iz že omenjenih severozahodnega in jugozahodnega stolpa ter osrednjega bivalnega poslopja, ki se jim po letu 1689 priključi še enonadstropni trakt z dvojnimi arkadnim hodnikom. Spodnje arkade so odprte, zgornje pa so zastekljene.

Najmlajši del gradu je severovzhodni vogal osrednje stavbe iz 19. stoletja, s katerim so zapolnili zalomljen stik med renesančnim stolpom in prislonjenim osrednjim delom, s čimer so poenotili tudi dvoriščno pročelje. Ta del gradu se od njegovega jedra razlikuje po tem, da fasadni ometi niso poslikani na pole, kot to velja za vse vidne fasade stolpov in za severni prizidek.¹¹

Od 17. stoletja naprej je grad Khislstein pogosto menjal lastnike.¹² Leta 1616 je od družine Moscon prešel v roke Franca Berdarinija, leta 1622 v roke grofa Henrika Paradeiserja z Neuhausu, nato pa je leta 1668 lastnik postal baron Karel Franc Barbo. V začetku 18. stoletja je bil lastnik gradu grof Wolf Eberhard in za njim njegove hčere, baronici Julijana in Marija Cecilija Barbo ter baronica Henrieta Apfaltrern oziroma njen mož baron Janez Siegfried Apfaltrern. Po temeljiti prenovi sredi 18. stoletja ga je baronica Apfaltrern leta 1764 prodala grofu Pavlu Alojzu Auerspergu, nato pa ga je leta 1792 kupil Natalis Pagliaruzzi. Pagliaruzzi je grad leta 1830 prepustil hčerkama Ivani in Antoniji. Antonija je edina lastnica gradu postala leta 1836 in ga je imela v lasti do leta 1864. Takrat ga je prepustila hčerki Franciški, ki je bila poročena s Pavlom del

¹¹ Nika Leben: »Prenova gradu Khislstein v Kranju«. *Kranjski zbornik*. Kranj: Mestna občina, 2015, str. 143.

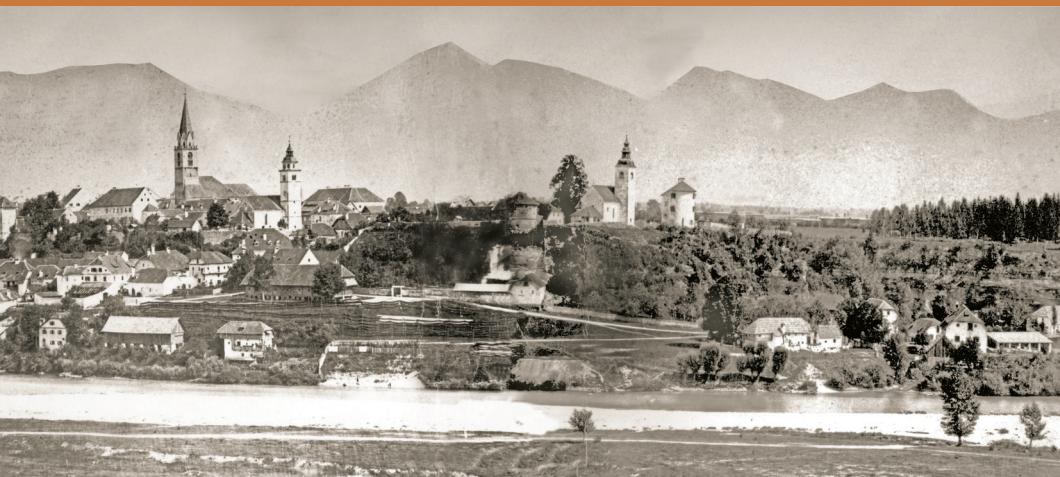
¹² Podatki o lastništvu gradu so povzeti po Josip Žontar: *Zgodovina mesta Kranja*. Ljubljana: Muzejsko društvo za Slovenijo, 1939, str. 393.

Christian Paier:
Veduta Kranja,
pred letom 1870
(Fototeka Gorenjskega
muzeja)

Negrom. Slednji je bil lastnik do leta 1913, ko ga je prevzela tedanja Avstro-Ogrska. Leta 1923 je postal državni zaklad Kraljevine Jugoslavije. Med obema svetovnjima vojnama so bili v njem prostori okrajnega načelstva, po drugi svetovni vojni pa so v njem prebivali dijaki.

Zgodovinski viri 18. stoletja pričajo o dveh hišah ob gradu Khislstein. Leta 1830 ju je kupil Natalis Pagliaruzzi, po letu 1844 pa Konrad in Rudolf Lokar. Leta 1860 je hiši kupil Hieronim Ullrich in ena izmed obeh hiš, grajska pristava, se od tedaj naprej po lastniku imenuje Ullrichova hiša. Ullrich je bil Prešernov prijatelj, saj sta se srečevala v kranjski Kazini. Ullrichovi so živeli v hiši še v prvi polovici 20. stoletja. Nekateri starejši Kranjčani se še spominjajo Franje Ullrich, zadnje lastnice obeh hiš iz Ullrichovega rodu.

Desni breg Save je nepozidan, preko Save vodi lesen most. Nad reko se dviguje silhueta mesta, ki jo na severozahodu zaznamujejo grad Khislstein, v sredini cerkev sv. Kancijana in Rožnenska cerkev ter na severovzhodu Pungert s cerkvijo, dvema obrambnima stolpoma in veliko staro lipo. Na levem bregu Save je vidno nekdanje Savsko predmestje s številnimi obrtniškimi delavnicami, pod Pungertom pa leži Lajh.

**Stalna razstava
Prelepa
Gorenjska**

(Fototeka Gorenjskega
muzeja, foto: Miran
Kambič in Tomaž
Lauko)

Nova podoba gradu Khislstein

Prenova gradu Khislstein je potekala v dveh daljših obdobjih med letoma 1979 in 2012. V osemdesetih letih 20. stoletja so načrti za prenavo v gradu predvidevali prostore za muzejsko dejavnost, gledališka gostovanja, gostinstvo in skupne hišne prostore. Gradbeni posegi so se začeli leta 1984 in po prenovi so v gradu delovne prostore dobili Zveza kulturnih organizacij Kranj, kranjski likovniki in lutkarji ter Zavod za spomeniško varstvo. Ko se je iz gradu izselila Zveza kulturnih organizacij Kranj, je konec leta 1992 in v začetku leta 1993 v jugovzhodnem traktu gradu svoje prostore za upravo, kustodiate, fototeko in specialno knjižnico dobil tudi Gorenjski muzej.

Med prvo fazo prenove¹³ so ohranili nekaj stavbnega pohištva s podboji (baročna kasetirana vrata in klasicistični leseni portal v nadstropju), prezentirali so baročni kamniti kamin v drugem nadstropju in lončena kamina. Restavrirali so renesančna kamnita vhodna portala, vhodna vrata v gradu in prostorih pod arkadnim hodnikom so nadomestili z novimi, po načrtu arhitekta Bojana Schlegla. Dvorišče zapirajo kovana vrata, ki so prvotno iz Ravbarjeve graščine v Mengšu, kjer so jih zavrgli. Od stenskih poslikav v prvem obdobju prenove so bile v celoti odkrite in restavrirane poslikave v t. i. modri in zeleni dvorani v prvem nadstropju, in v t. i. rjavi sobi v drugem nadstropju. Poslikave v modri dvorani izpričujejo nekaj značilnosti empirskega obdobja iz začetka 19. stoletja. Ohranila so se ovalna polja brez vsebine, ki jih podpirajo ženski liki. Freske v zeleni dvorani so bile dobro ohranjene. Poslikava z razdelitvijo sten v posamezna polja, v sredi katerih so medaljoni s krajinskimi motivi ter z nizom dekorativnih cvetličnih in drugih motivov, ima klasicistične zanimivosti in je verjetno prav tako nastala na začetku 19. stoletja. V rjavi sobi pa gre za šablonsko poslikavo s cvetličnim motivom, ki je pogost v meščanskih hišah v mestnem jedru Kranja.

¹³ Nika Leben: »Prenova gradu Khislstein v Kranju«. *Kranjski zbornik*. Kranj: Mestna občina, 2015, str. 144.

Modra dvorana,
2007 (Fototeka
 Gorenjskega muzeja,
 foto: Miran Kambič)

Del poslikave
v zeleni dvorani,
2007 (Fototeka
 Gorenjskega muzeja,
 foto: Miran Kambič)

Leta 1989 so bila v sklopu sanacije srednjeveškega mestnega obzidja opravljena arheološka sondiranja južnega vrta gradu. Arheološke raziskave so pokazale obstoj zgodnjeantičnega obzidja Karnija, na katerem je temeljilo mlajše srednjeveško obzidje. Skromne ostanke zgodnjeantičnega obzidja so našli tudi na severnem dvorišču gradu. Naslednja sanacijska dela na gradu Khislstein so potekala leta 1998 in so vključevala tudi statično sanacijo temeljev ter izdelavo drenaže ob severni steni. Tu so odkrili ostanke antične steklarske delavnice.¹⁴ Kranjska najdba je pomembna zlasti zaradi izjemne ohranjenosti posameznih objektov znotraj delavnice.

¹⁴ Milan Sagadin: »Poznoantična steklarska delavnica v Kranju«. *Kranjski zbornik*. Kranj: Mestna občina, 2000, str. 16–22.

Obe obzidani jami sta ostanka spodnjih delov oziroma kurišč dveh steklarskih peči. Ruševine, s katerimi sta bili napolnjeni in so večinoma oblite s steklovino, so ostanek zgornjih, kupolastih delov. V delavnici se je steklo tudi pridobivalo in ne le predelovalo, kar potrjuje prisotnost deponije apna v neposredni bližini vzhodne peči. Med obema kuriščema je bila odkrita tudi okrogla ploščad, katere funkcija ni popolnoma jasna. Okrog nje je bilo najdenih največ odlomkov steklenega posodja in steklenih odpadkov, domneva se, da je predstavljala delovno površino ali podlago zanjo.

Leta 2002 je grad Khislstein v celoti prejel v upravljanje Gorenjski muzej. Prvi načrti prenove so predvidevali obnovo podstrešja, na katerega naj bi se preselila uprava in kustodiat Gorenjskega muzeja. V nadstropjih osrednje stavbe bi se tako sprostil prostor za razstavno dejavnost. Pripravljeni so bili trije projekti prenove, vendar nobeden izmed njih zaradi pomanjkanja finančnih sredstev ni bil izveden. Realizacijo je doživel šele četrti projekt, ki je bil izdelan leta 2008. Za celovito prenovo Komplexa Kieselstein, kot se je uradno imenoval projekt, je bil kot projektant izbran arhitekturni biro Atelierarhitekti iz Ljubljane, pod vodstvom arhitekta Jurija Kobeta, sodelovala pa je tudi arhitektka Urša Podlipnik.

Še pred drugo fazo prenove gradu Khislstein so arheološke raziskave potekale tudi ob Ullrichovi hiši in v neposredni okolici gradu. Leta 2005 so arheologi na Knedlovem vrtu (Tomšičeva 38) odkrili poznoantično vojaško opremo vojščakov najvišjega ranga iz druge polovice 6. stoletja – dva lamelna oklepa in kopjasto orožje, *ango*.

Lamelna oklepa sta od leta 2015 na ogled na razstavi **V blesku kovinske oprave** v drugem nadstropju gradu Khislstein. (Foto: Barbara Kalan)

Ob Ullrichovi hiši je bila odkrita odpadna jama, polna lončenine iz 16. stoletja. Gre za lončarske izdelke, ki so se poškodovali pri žganju in jih je zato lončar zavrgel. Odkritje kaže na živahno lončarsko dejavnost v srednjeveškem Kranju. (Foto: Rafko Urankar)

V letih 2008 in 2009 so arheološke raziskave odkrile ostanke prazgodovinskih lesenih koč iz konca bronaste dobe. Odkrito je bilo tudi veliko lončenega, doma izdelanega posodja, ki so ga uporabljali za kuhanje in shranjevanje hrane. Keramične uteži so služile za preproste pokončne statve, katerih ogrodja se niso ohranila. Med posebej zanimivo odkritje z dvorišča Khislstein pa sodijo bakreni surovci in kosi ulitega ter neobdelanega bronu. Namenjeni so bili livarjem in morda je bila v bližini tudi livarska delavnica.

Ko se je leta 2008 začela druga faza prenove gradu Khislstein, v osrednjem delu gradu niso bili predvideni večji gradbeni posegi, razen prenova podstrešne etaže, namenjene občasnim razstavam.¹⁵ Potem ko je Mestna občina Kranj izselila zadnje stanovalce iz sosednje Ullrichove hiše, so se vanjo po prenovi leta 2012 preselili uprava muzeja in njegovi kustodiat i ter fototeka. V prenovljenem gradu Khislstein pa so v pritličju prostori za specialno knjižnico, pedagoško dejavnost in muzejsko trgovino, v prvem nadstropju in na podstrehi je na ogled stalna razstava *Prelepa Gorenjska*, drugo nadstropje pa je namenjeno občasnim razstavam.

Po prenovi je podstrešna etaža dostopna po novih stopnicah, ki so podaljšek obstoječega stopnišča. To stopnišče povezuje

¹⁵ Prav tam, str. 145–147.

Na severnem dvorišču med gradom Khislstein in Ullrichovo hišo je bilo zgrajeno tudi letno gledališče s premično streho. Gledališče je v poletnem času namenjeno koncertni in gledališki dejavnosti.

(Foto: Jurij Kobe)

prilličje s prvim in z drugim nadstropjem. Dostop na podstrežje, ki je namenjeno delu stalne razstave *Prelepa Gorenjska*, je urejen po zunanjem stopnišču oziroma z dvigalom v steklenem prizidku, prislonjenim ob severno fasado gradu. V pritličju je vzpostavljen enotni prostor za prehod na severno dvorišče, ostali prostori pa so bili obnovljeni. Iz prizidka je mogoč dostop do prezentirane steklarske delavnice v kleti in do ostalih arheoloških ostalin ter v prostore letnega gledališča pod tribunami in odrom.

Grajski vrt ni ohranil izvirne zasnove.¹⁶ Prvi znani grafični vir, ki priča o ureditvi vrta ob gradu, je tloris Kranja iz zadnje četrtine 18. stoletja. Vrt je tedaj segal do Roženvenske cerkve, po robovih je bilo nasajenih več dreves. Iz franciscejskega katastra je razvidno, da je bil okrog leta 1826 znotraj obzidja urejen vrt, na katerem so verjetno gojili vrtnine.

Reambulančni kataster iz leta 1867 pa že nakazuje parkovno ureditev s sprehajalnimi potmi, travnimi in cvetličnimi ploskvami ter posameznimi drevesi. Ob obnovi gradu Khislstein sta bili v grajskem vrtu urejeni povezovalna pot ob notranjem obzidju in peščena pot po sredini zelenice. V novo zasnovo vrta je bil vključen tudi vodnjak Janeza Nepomuka.

¹⁶ Prav tam, str. 149.

Grb
Vida Khisla
(Janez Vajkard
Valvasor:
*Opus insignium
armorumque ...*,
1993, str. 78)

Družina Khisl

Khisl so na Kranjsko prišli v začetku 16. stoletja po posredovanju Turjaških. Njihov vzpon se je začel v prvi četrtini 16. stoletja. S podjetnostjo in pametnimi poslovnimi potezami so prišli do bogastva, ugleda in moči ter kasneje tudi do plemiškega naziva. Finančna moč jim je omogočila, da so postali tudi veliki prijatelji znanosti in umetnosti. Že zgodaj so postali pristaši protestantizma in s svojo veljavo niso samo okrepili družbenega ugleda protestantske cerkve na Slovenskem, ampak so sodelovali tudi pri nastajanju slovenske protestantske književnosti.¹⁷

Vid Khisl

Vid Khisl se v virih prvič omenja konec januarja 1522, ko je bil sprejet med ljubljanske meščane. Leta 1523 je bil izvoljen v zunanji svet mesta Ljubljane, leta 1524 je postal notranji svetnik, leta 1526 je bil imenovan še za pobiralca deželnega davka. Večkrat je bil izvoljen za mestnega sodnika in ljubljanskega župana. To funkcijo je zadnjič opravljal od sredine leta 1545 do svoje smrti 20. januarja 1547.

Bil je podjetnik in veletrgovec, ki je s svojimi posli precej obogatel. Skupaj z ljubljanskim trgovcem Janezom Weilhamerjem je ustanovil trgovsko družbo, ki je trgovala na velike razdalje.¹⁸ Trgovska družba Khisl-Weilhamer je imela

¹⁷ Danilo Pokorn: »Baroni Khisli in njihovo mecenstvo«. *Grafenauerjev zbornik*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti: Znanstvenoraziskovalni center SAZU: Filozofska fakulteta; Maribor: Pedagoška akademija, 1996, str. 447.

¹⁸ Družba je trgovala z železom, železno žico, železno in bakreno posodo, bakrom, maslom, mandlji, začimbami, voskom, milom, odevami, laškimi suknom, s postnimi jedmi, špecerijskim blagom, papirjem, steklom, čevlji ... (Barbara Žabota: »Rodbina Khisl – novoveška zgodba o uspehu«. *Kronika*, št. 1, 2003, str. 4).

razvejane trgovske posle, ki so segali do južne Nemčije in Salzburga, v Furlanijo, srednjo in južno Italijo ter na Reko, v Senj in drugam na Hrvaško. Svoj kapital je družba sprva vlagala v rudarstvo, saj sta bila Khisl in Weilhamer lastnika deležev pri rudniku bakra v hrvaškem Samoborju, z rudo pa sta trgovala po Italiji. Pri prometu čez Jadransko morje je njuno trgovsko družbo zelo oviral beneški pomorski monopol in prav zato sta bila Khisl in Weilhamer zelo aktivna pri prošnjah nadvojvodi Ferdinandu za vzpostavitev svobodne plovbe na Jadranu, ki jo je preprečevala Beneška republika.

Že leta 1527 je imel Vid Khisl v lasti mlin na Gradaščici, za katerega je dosegel zaščitni privilegij. Leta 1531 je dobil dovoljenje nadvojvode Ferdinanda za postavitev treh mlinov na ladjah na Ljubljani za obdobje dvajsetih let brez dajatev. Leta 1530 sta z Weilhamerjem na Fužinah ob Ljubljani postavila manufakturno železarsko podjetje in za delo v njem najela 15 mojstrov iz Italije, ki so izdelovali najrazličnejše orožje in topovske krogle za ugledne naročnike, med drugim tudi za neapeljskega kralja. Trgovska družba Khisl-Weilhamer je leta 1541 na dražbi kupila steklaro na Novem trgu v Ljubljani, z nakupom pa si je izposlovala tudi deželno knežji privilegij iz leta 1526 za izdelavo beneškega stekla in steklenih izdelkov. V steklarni je do leta 1547 delovalo kar 14 mojstrov – muranskih steklarjev.

Vid Khisl ni bil samo politik in podjetnik, temveč je večkrat z različnimi poslanstvi potoval na avstrijski dvor, bil je deželni odbornik in blagajnik deželnih stanov, deželi pa je služil tudi kot tajni obveščevalec.¹⁹ V Ljubljani je imel v lasti poleg hiše v mestu, ki je stala pred škofijo, tudi travnik pred Gradiščem in njivo pred Vicedomskimi vrati. Leta 1528 je začel z družabnikom Weilhamerjem zidati grad Fužine, ki ga je šele leta 1557 dokončal Vidov sin Janž (Janez) Khisl.

Vzpon začetnika kranjske družine Khisl je bil zelo hiter. Njegove pametne poslovne poteze so ga pripeljale do

¹⁹ Kot tajni obveščevalec se omenja leta 1527, ko je vlado obvestil o poti, ki naj bi jo uporabljali tajni agenti in sli iz Benetk, ko so šli k ogrskemu kralju Ivanu Zapolji. (Barbara Žabota: »Rodbina Khisl – novoveška zgodba o uspehu«. *Kronika*, št. 1, 2003, str. 7–8).

bogastva, ugleda in moči. O Vidovem nagnjenju do glasbe veliko pove posvetilo prve pesmarice v slovenskem jeziku *Ta celi catehismus, eni psalmi ...*, ki jo je leta 1567 Primož Trubar posvetil Vidovemu vnuku Juriju: »[...] Spoštovani gospod Vid Kisl itd. je gojil veliko ljubezen do ... vseh svobodnih umetnosti, posebej do glasbe. Kajti ... gosposko, deželane in meščanstvo je pregovoril, da so plemenitega, v jezikih zelo izobraženega in v svobodnih umetnostih – posebej v glasbi – zelo izkušenega magistra Lenarta Budina ... postavili za posebnega zasebnega šolskega učitelja svojih otrok in poleg njega podprli štiri umetnike na vseh inštrumentih, s strunami, trobilih in (stolpnem) orgelskem rogu.«²⁰ Prav Vid Khisl je leta 1544 iz Beljaka v Ljubljano povabil mestne piskače, ki so bili prva organizirana skupina štirih poklicnih glasbenikov. Sodelovali so pri vsakodnevni mestnih zadevah in tudi pri večjih slovesnostih ter pri bogoslužju v stolnici. Vid Khisl je bil vnet privrženec protestantizma in predstavnik prve generacije protestantov na Kranjskem.

O poplemenitju Vida Khisla ni ohranjene plemiške diplome, ki bi jasno dokazovala njegov dvig med plemiče. Pri Valvasorju sicer zasledimo nekaj različic njegovega grba, ki pa še ne dokazujejo njegovega plemiškega stanu. V 16. stoletju je bilo namreč običajno, da so meščani svoja pisma pečatili, na pečatih pa je bil navadno nek simbol oziroma znak (grb), ki je predstavljal določeno družino in se je dedoval z očeta na sina.

Vid Khisl je bil poročen s Katarino Stettner in v zakonu se jima je rodilo šest otrok: sinova Erazem, ki je verjetno umrl v zgodnji mladosti, in Janž (Janez) ter hčerke Katarina, Barbara, Emerencijana in Ana. Žena Katarina ga je preživela, saj jo je na svoji smrtni postelji, »ker mu je izkazala veliko zvestobe in dobrega in ve za stvari« določil kot užitkarico in upravnico vsega premoženja do njene smrti.²¹

²⁰ Metoda Kokole: »Protestantski podporniki glasbe ter glasbena ustvarjalnost ter poustvarjalnost na Slovenskem v drugi polovici 16. stoletja«. *Primož Trubar: 1508–1586: ob petstoti obletnici rojstva = on the five-hundredth anniversary of his birth* (ur. Maja Lozar Štamcar). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2008, str. 78.

²¹ Barbara Žabota: »Rodbina Khisl – novoveška zgodba o uspehu«. *Kronika*, št. 1, 2003, str. 9.

Janž Khisl (<http://www.bildarchivaustria.at/Preview/8176965.jpg>;
datum vira: 24. 1. 2017)

IOANNES KHISL DE KHALTVRVM
AEQVES AVREATVS, ET DAPIFER
COMITATVS GORIZIENSIS.

**Vodni znak
Khislovega
mlina za papir**
(Grafenauerjev
zbornik, 1996,
str. 449)

Janž (Janez) Khisl

Janž Khisl se je rodil okoli leta 1530. V virih se prvič omenja 28. januarja 1547, teden dni po očetovi smrti. Ker je bil takrat še mladoleten, je skupaj z materjo vodil očetove posle. Vodila sta tudi obe steklarni, eno v Ljubljani in drugo na Fužinah, zaradi katerih sta se že leta 1547 sporekla z radgonskim meščanom in steklarjem Markom Antonom, ker sta mu zaplenila pepeliko. V sporu sta se z materjo sklicevala na privilegij za steklarno, ki naj bi ga leta 1546 obnovil Vid Khisl, vendar pa njegova vsebina ni znana. Leta 1572 je nadvojvoda Karel Janžu podelil privilegij in z njim izključno pravico do steklarne na Kranjskem: to je pomenilo, da brez njegovega dovoljenja ali privolitve njegovih dedičev nihče ni smel postaviti nove steklarne.²² Steklarna na Fužinah je prenehala delovati leta 1589, medtem ko podatek, kdaj je prenehala delovati ljubljanska steklarna, ni znan.

Leta 1541 je Vid Khisl skupaj z dvema ljubljanskima meščanoma priorju kartuzije v Pleterjah posodil denar za obrambo pred Turki, za kar jim je ta zastavil svojo vas Hrušico pri Ljubljani. Ta posest je leta 1554 prešla v last Janža Khisla, ki je nato še istega leta kupil mlin na Ljubljanici pri Hrušici, vso kupljeno pletersko zemljo pa je nato skupaj z mlinom pridružil gospostvu Fužine. Ko je z menjavo pridobil še štiri hube na Studencu, mu je leta 1567 nadvojvoda Karel dovolil, da sme graščino Fužine in svet okrog gradu ograditi, podelil pa mu je tudi pravico ribištva na Ljubljanici.²³ Leta 1557 je kupil še vicedomski mlin pri Studencu, v katerem je delovala papirnica in tako zaključeno gospostvo Fužine je dal leta 1583 v zakup Lenartu Merheriču. Po letu 1582 se je verjetno preselil v Gradec.

V primerjavi s svojim očetom se Janž ni posvetil karieri trgovca, temveč se je raje lotil preišljenih nakupov in menjave zemljišč, da bi zaokrožil fužinsko gospostvo. Ko je leta 1557 končal gradnjo gradu na Fužinah, je grad postal prebivališče graščaka in njegove družine. V Ljubljani je po očetu podedoval hišo pred škofijo, ki

²² Barbara Žabota: »Al' prav se piše Khisl al' Kiesel?«. *Kranjski zbornik*. Kranj: Mestna občina, 2015, str. 152.

²³ Prav tam, str. 153.

jo je nadvojvoda Karel leta 1560 oprostil dajatev, in pristavo na Poljanah. Na Fužinah je imel poleg gradu v lasti še kovačijo, valjalnico irhovine, male fužine, steklarno, v graščini navadni mlin, nasproti gradu pa mlin za papir, ki ga je postavil leta 1579. Papir, izdelan v tem mlinu, je imel vodni znak – grb Khislov, ki je dokazoval lastništvo mlina. Mlin je deloval do leta 1593.

V lasti oziroma zakupu je imel tudi druga gospostva. Bil je zakupnik gospostva Višnja Gora, zastavni lastnik Križ pri Tržiču, lastnik Novega dvora v Preddvoru, zastavni lastnik mariborskega mestnega gradu in potem njegov zakupnik, v zastavni lasti je imel deželnoknežji fevd Konjice, bil je lastnik Slovenj Gradca, Khislsteina, Lisičjega in Rotenturna v Slovenj Gradcu. V devetdesetih letih 16. stoletja si je kupil še Lanšprež, bil je najemnik Pišec in Sevnice ter zakupnik Postojne. Zaradi Janževih prizadevanj se je nadvojvoda Karel leta 1575 odločil za nakup rudnika živega srebra v Idriji. Z nakupom rudnika je nadvojvoda postal gospodarsko in politično bolj samostojen v odnosu do notranjeavstrijskih deželnih stanov.

Janž Khisl je bil med ljubljanske meščane sprejet 27. februarja 1551, vendar je bil član mestnega sveta zelo kratek čas. V njem je opravljal funkcijo zunanjega svetnika, bil pa je tudi eden izmed štirih davkarjev za okraj »trg«. V nadaljevanju svojega življenja je opravljal vrsto pomembnejših služb. Bil je deželni odbornik na Kranjskem, leta 1560 je postal cesarski svetnik, kasneje nadvojvodski komorni svetnik, kranjski deželni upravitelj (namestnik deželnega glavarja), dedni stolnik goriški oziroma višji dedni točaj, lovski mojster, med letoma 1551 in 1569 je bil proviantni in plačilni mojster v Vojni krajini, nato predsednik deželnega sodišča na Kranjskem in nazadnje predsednik dvorne komore – glavni upravitelj deželnoknežjega premoženja v Notranji Avstriji.

Že cesar Ferdinand I. se je pri financiranju obrambe meje za pomoč večkrat obrnil nanj, še tesnejše pa so bile Janževe povezave s habsburškim dvorom v času cesarja Maksimilijana II. in novega notranjeavstrijskega deželnega kneza Karla II. Leta 1561 mu je cesar Ferdinand I. izboljšal grb in podelil plemiški naziv ter pravico pečatenja z rdečim voskom.²⁴

²⁴ Barbara Žabota: »Grb družine Khisl in njegove izboljšave«. *Ad fontes: Otorepčev zbornik*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2005, str. 231.

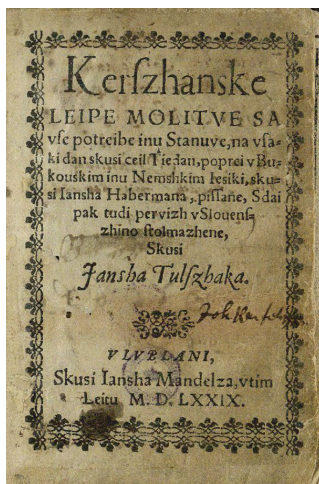
Listina z datumom 14. marec 1566, ki jo je izstavil Janž Khisl, svetovalec nadvojvode Karla, vojaški blagajnik Vojne krajine in zastopnik kranjskega deželnega glavarstva. V njej se je Matthes Pissanik, vikar v Šmartnem pri Kranju, pritožil pri deželnem glavarstvu zoper kranjski mestni svet. Prepovedovali naj bi mu proti staremu običaju pasti živino na Gaštejski loki pred župniščem. Vikar je pravdo izgubil. (Zbirka listin Gorenjskega muzeja, inv. št. L 54)

To čast si je najbrž prislužil s svojim službovanjem v Vojni krajini in tudi s premišljenim posojanjem denarja cesarju, kar je posredno povzročilo njegov finančni zlom proti koncu življenja. Sredi osemdesetih let 16. stoletja pa je bil zagotovo med največjimi posestniki in najbogatejšimi Kranjci. Janž Khisl je bil leta 1566 sprejet med deželane, leta 1569 je postal vitez in leta 1590 še baron.

Janž Khisl je bil tudi velik dobrotnik in podpornik znanosti in umetnosti ter slovenske protestantske književnosti, zbiral pa je tudi cerkvene in slovenske pesmi. Kot plačilni mojster Vojne krajine je imel tako rekoč v svojih rokah deželno blagajno, v katero je večkrat posegel tudi v prid glasbenikom in glasbeni umetnosti na Slovenskem. Večkrat je omenjen v krogu plemičev, ki so podpirali Primoža Trubarja. Jurij Dalmatin se je leta 1575 Janžu Khislu zahvalil v posvetilu poučne knjige iz stare zaveze *Jezus Sirah*, ki jo je Dalmatin že nekaj let prej pripravil prav za družino Khisl. Dalmatin je s Khislom dobro sodeloval tudi pri upravljanju slovenske protestantske cerkve in pri organizaciji šolstva, predvsem pa pri ustanavljanju

Prve slovenske
»molitvene bukvice«
Kerszhanske leipe
molitve, ki jih je
ljubljski predikant
Janez Tulščak posvetil
Khislovi soprogi Mariji in
njeni sestri Margareti Rain
s Strmola, je leta 1579
natisnil Janž Mandelc.

(<http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:doc-38GM2QHK>; datum vira: 24. 1. 2017)

Mandelčeve tiskarske delavnice v Ljubljani. Dalmatinov *Jezus Sirah* in Tulščakove molitvene bukvice so bile natisnjene v Mandelčevi tiskarni v Ljubljani na papirju iz Khislovega mlina.

Vzdrževal je znanstva z različnimi skladatelji in posvečene so mu tri zbirke italijanskih skladateljev.²⁵ Najzgodnejše posvetilo je iz leta 1561, ko mu je slepi tržaški lutnjist Giacomo Gorzani posvetil svojo prvo knjigo tabulatur za šeststrunsko renesančno lutnjo. Matthia Ferrabosco je leta 1585 nanj naslovil v Benetkah tiskano zbirko *Canzonette a quattro voci. Libro primo*, svoj edini danes znani tisk. Tretja zbirka pa je posvečena Janžu in njegovim štirim sinovom Juriju, Vidu, Janezu Jakobu in Karlu. To je zbirka madrigalov raznih skladateljev *Musicale essercitio a cinque voci*, ki jo je leta 1589 uredil Lodovico Balbi. V znak posebnega spoštovanja in želje po pokroviteljevem zavezništvu je dal na naslovnici namesto običajnega tiskarjevega znaka natisniti tudi Khislov grb. To je bilo v navadi le pri resnično mogočnim pokroviteljih, kot so bili zlasti vladarji. Ta zunanja manifestacija pravzaprav kaže, da je bil Janž Khisl ena najpomembnejših osebnosti notranjeavstrijskega dvora. Zavzemal se je tudi za izboljšanje

²⁵ Metoda Kokole: »Protestantski podporniki glasbe ter glasbena ustvarjalnost ter poustvarjalnost na Slovenskem v drugi polovici 16. stoletja«. *Primož Trubar: 1508–1586: ob petstoti obletnici rojstva = on the five-hundredth anniversary of his birth* (ur. Maja Lozar Štamcar). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2008, str. 81.

**Martin
Pacobello:
Nagrobnik
Jurija Khisla**
(hrani Narodni
muzej Slovenije,
foto: Tomaž Lauko)

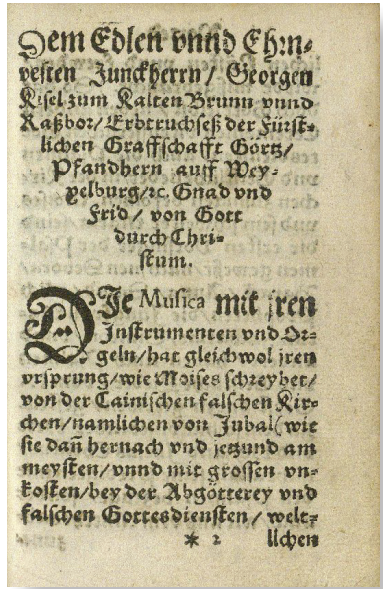
Jurij Khisl

Izmed petih preživelih Janževih sinov je ostal z osrednjo Slovenijo najbolj povezan Jurij in je bil zadnji »pravi« predstavniki družine Khisl na Kranjskem. Obiskoval je univerzo v Tübingenu, sicer pa se je šolal v Padovi, kjer je bil njegov preceptor (domači učitelj) Lenart Merherič, upravitelj premoženja njegovega očeta na Kranjskem. Zelo je cenil izobrazbo, kajti poleti 1582 je kot vzgojitelj njegovih otrok na Fužinah služboval Hieronim Megiser, württemberški jezikoslovec in zgodovinar. Poleg gradu na Fužinah je od očeta podedoval še gradova v Konjicah in Višnji gori. Leta 1588 mu je nadvojvoda Karel prodal gospostvo Polhov Gradec, ki je bilo v lasti družine Khisl do Jurijeve smrti leta 1605, ko so lastniki postali Mosconi.

Jurij Khisl je opravljal visoke službe na Kranjskem kot deželni upravitelj, imel je tudi dva častna naslova: dedni deželni lovski mojster na Kranjskem in v Slovenski marki ter dedni stolnik Goriške grofije. Imel je pomembno vlogo v slovenskem protestantskem življenju. Leta 1591 je kot vodilni mož luteranske večine v deželnem zboru odločilno pripomogel k temu, da so kranjski deželni stanovi v boju za versko svobodo odklonili poklonitev nadvojvodi Ernestu, ko je ta postal notranjeavstrijski regent. Kranjski deželni stanovi so poklonitev odklonili tudi leta 1593, ko je bil za regenta izbran nadvojvoda Maksimilijan in tudi tedaj je mnenje večine izrazil kot deželni upravitelj Jurij Khisl.

Med kranjskim plemstvom je ugled užival zlasti zaradi svoje literarne razgledanosti. Predvsem pa je po svojih prednikih podedoval smisel za glasbo. Primož Trubar je Juriju Khislu posvetil vse izdaje svoje pesmarice *Ta celi catehismus, eni psalmi ...*, ki je izšla v letih 1567, 1574 in 1579. Juriju sta svoji razširjeni izdaji te pesmarice posvetila tudi Jurij Dalmatin leta 1584 in Felicijan Trubar leta 1595. Poleg posvetil v slovenskih pesmaricah so na Jurija naslovljena še posvetila v treh italijanskih glasbenih izdajah. Giacomo Gorzanis mu je leta 1570 posvetil prvo od dveh knjig z naslovom *Il primo libro di napolitane che si cantano et sonanoi in leuto*. Severnoitalijanski skladatelj Claudio Merulo je Juriju in štajerskemu plemiču

Posvetilo Primoža
Trubarja Juriju
Khislu v predgovoru
pesmarice *Ta celi
catehismus, eni psalmi*
... iz leta 1579
(<http://www.dli.si/?URN>.
URN:NBN:SI:DOC-UGFOYBAD,
datum vira: 27. 1. 2017)

Wolfgangu Stubenbergu leta 1574 posvetil svojo prvo knjigo štiriglasnih ricercarov z naslovom *Il primo libro de ricercari da cantare, a quatro voci*. To je edino posvetilo Khislom v latinskem in ne italijanskem jeziku. Leta 1582 pa je Juriju Khislu svojo prvo knjigo madrigalov *Il primo libro de madrigali a quattro voci* posvetil Pietro Antonio Bianco, eden izmed vodilnih članov dvorne kapele nadvojvode Karla v Gradcu.

Jurij Khisl se je leta 1580 v Gradcu poročil s Katarino Kollniz. Njen brat Lenart Kollniz je umrl kot zadnji svojega rodu po moški liniji, zato so Khisli podedovali Kollnizove grbovne elemente in z njimi izboljšali svoj grb. V zakonu Jurija in Katarine so se rodili trije otroci: sinova Janez Kristof in Kristof Viljem ter hčerka Ana Marija. Oba sinova sta umrla v mladosti, hčerka pa se je poročila v družino Moscon in tudi kmalu umrla.

Jurij Khisl je ostal brez naslednika in je zato zadnji predstavnik Khislov na Kranjskem. Umrl je leta 1605 v Polhovem Gradcu in ni več dočakal izгона protestantov iz notranjeavstrijskih dežel. Na njegovo željo so ga pokopali v cerkvi sv. Elizabete v Podrebri.

Leta 1575 je kranjski
deželni glavar
Herbert Turjaški v boju
s Turki na Budačkem
polju izgubil življenje
in še istega leta je
Jurij Khisl napisal njegov
življenjepis. V latinskem
in nemškem jeziku ga
je natisnil Janž Mandelc.

(Hrani Narodni muzej Slovenije,
foto: Tomaž Lauko)

**Janez
Jakob Khisl**

([http://www.](http://www.bildarchivaustria.at)

[bildarchivaustria.at](http://www.bildarchivaustria.at)

/Preview/3558176.jpg;

datum vira: 24. 1. 2017)

Janez Jakob Khisl

Janez Jakob, zadnji izmed Janževih sinov, se je šolal v Ljubljani in Padovi. Izbral si je vojaško kariero in je kot podpolkovnik služil pod špansko zastavo na Nizozemskem. Kasneje je postal pomembna osebnost na graškem dvoru, saj je bil med drugim poveljnik mestne trdnjave in celo tajni svetnik cesarja Ferdinanda II., katerega naj bi leta 1619 spremljal na kronanje v Frankfurt.²⁷ Prijatelj je bil z nizozemskim skladateljem Filippom de Ducom in izmed bratov Khisl je bil prav on najbolj glasbeno nadarjen in izobražen. Filippo de Duc je Janezu Jakobu in njegovemu bratu Karlu posvetil zbirko madrigalov *Di Fillipo De Duc Fiamengo. Il primo libro de madrigali a cinque et sei voci*. Skladateljevo posvetilno pismo je zaradi svoje dokumentarne vsebine še posebej pomembno za osvetlitev kroga protestantskih podpornikov glasbe na Slovenskem.²⁸ V tej zbirki je zanimiv madrigal *Anna bella gentil*. Lahko bi sklepali, da besedilo prvega dela de Ducovega madrigala govori o Ani Mariji Khisl, sestri Janeza Jakoba, ki se je leta 1577 poročila z Adamom Egkhom-Hungerspachom z gradu Brdo pri Kranju.²⁹

Janez Jakob se je tudi sam poskusil v skladanju. Njegovo delo je knjiga madrigalov in motetov za štiri in pet glasov *Il primo libro de madrigali et motetti a 4 et 5 voci composti gia dal molto ill. Signor, il Signor Giovanni Giacomo Khisl L. barone in Kaltenprun, Khislstain et Gonobitz etc. ...*, ki je bila natisnjena leta 1591 v

²⁷ Helfried Valentinitz: *Die innerösterreichische Hofkammerpräsident Hans Khisl von Kaltenbrunn (ca. 1530-1593): ein frühkapitalistischer Unternehmer zwischen protestantischen Ständen und katholischem Landesfürsten*. Graz: Institut für Geschichte der Karl-Franzens-Universität Graz, 1997, str. 426.

²⁸ Metoda Kokole: »Protestantski podporniki glasbe ter glasbena ustvarjalnost ter poustvarjalnost na Slovenskem v drugi polovici 16. stoletja«. *Primož Trubar: 1508–1586: ob petstoti obletnici rojstva = on the five-hundredth anniversary of his birth* (ur. Maja Lozar Štamcar). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2008, str. 85.

²⁹ Prvi del de Ducove pesmi se glasi: »[...] Lepa Ana, plemenita, vljudna in pametna, svetišče vseh vrlin, vere in ljubezni, zvezda visokega neba ...«. (Metoda Kokole: »Protestantski podporniki glasbe ter glasbena ustvarjalnost ter poustvarjalnost na Slovenskem v drugi polovici 16. stoletja«. *Primož Trubar: 1508–1586: ob petstoti obletnici rojstva = on the five-hundredth anniversary of his birth* (ur. Maja Lozar Štamcar). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2008, str. 86).

Benetkah. Glasbena zbirka je danes žal izgubljena. Zadnje znano posvetilo družini Khisl je iz leta 1615, ko mu je Romano Michielli posvetil didaktično zbirko z naslovom *Musica vaga et artificiosa, continente motetti con oblighi, et canoni diversi, tanto per quelli, che si dilettao sentire varie curiosita professare d'intendere diversi studii della Musica.*

Bil je največji posestnik med brati Khisl. Med leti 1618 in 1638 je bil lastnik Fridrihštajna in Kočevja, od leta 1620 mariborskega mestnega gradu, od leta 1623 Poljan in Ribnice in od leta 1629 Ravnega polja ter Šentjanža. Kot edini predstavnik svoje družine je še nadgradil baronski naziv, saj je leta 1623 prejel naziv grofa in predikat »Graf von Gottschee«, mesto Kočevje in okolica pa sta s tem dobila naziv grofija.

Z nastopom nadvojvode Ferdinanda II. leta 1595 je protireformacija na Slovenskem dosegla svoj vrh. Jeseni 1598 je Ferdinand II. ukazal, da mora v vseh deželnokežjih

Tomaž Hren
je bil vodja
reformacijske
komisije na
Kranjskem.
Komisije so
zbirale
protestantske
knjige in jih
sežigale, izvzele
pa so predvsem
Dalmatinovo
Biblijo. (Ilustrirana
zgodovina Slovencev,
1999, str. 168)

mestih in trgih prenehati protestantsko bogoslužje, predikanti pa morajo zapustiti mesta. Leta 1599 je tudi plemstvu in meščanstvu ukazal, naj se vrnejo v katoliško vero ali pa zapustijo notranjeavstrijske dežele. Janez Jakob ni bil več pristaš protestantizma, temveč se je rekatoliziral. Bil je namreč pobudnik zidave cerkve v Novi Štifti, leta 1613 pa je dal zemljišče ter sredstva za gradnjo kapucinskega samostana v Mariboru. Temeljni kamen zanj je položil ljubljanski škof Tomaž Hren.

Janez Jakob Khisl se je leta 1598 v Gradcu poročil z Marijo Thanhausen, ki je v zakon pripeljala sina Jurija Jerneja Zwickla. Ker ni imel svojih moških potomcev, je posinovil sina svoje soproge in mu dovolil uporabljati priimek Khisl. Janez Jakob je umrl leta 1637 v Mariboru in uradno velja za zadnjega predstavnika družine Khisl na Kranjskem, čeprav je deloval in tudi prebival na Štajerskem oziroma v Mariboru.

Družina Khisl je s svojim mecenstvom prispevala k rasti slovenske protestantske književnosti in omilila pomanjkanje izvirnega domačega glasbenega ustvarjanja, glasbenemu življenju pa je dala nekaj svetovljanskih potez in ga povezala s širšim glasbenim prostorom.³⁰

³⁰ Danilo Pokorn: »Baroni Khisli in njihovo mecenstvo«. *Grafenauerjev zbornik*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti: Znanstvenoraziskovalni center SAZU: Filozofska fakulteta; Maribor: Pedagoška akademija, 1996, str. 458.

Viri:

Arhiv Republike Slovenije

Gorenjski muzej

Narodni muzej Slovenije

Literatura:

Ilustrirana zgodovina Slovencev (ur. Marko Vidic). Ljubljana: Mladinska knjiga, 1999.

In civitate Chreinburch: 750 let prve omembe mesta Kranj. Kranj: Gorenjski muzej, 2006.

Stanko Jug: »Slovenski "zapovedni list" iz leta 1570 in novi vinski davek«. Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo, 1942, št. 1/4, str. 74–84.

Metoda Kokole: »Protestantski podporniki glasbe ter glasbena ustvarjalnost ter poustvarjalnost na Slovenskem v drugi polovici 16. stoletja«. *Primož Trubar: 1508–1586: ob petstoti obletnici rojstva = on the five-hundredth anniversary of his birth* (ur. Maja Lozar Štamcar). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2008, str. 75–113.

Miha Kosi: »Predurbane ali zgodnjeurbane naselbine? (*Civitas Petouia, Carnium/Creina* in druga centralna naselja neagrarnega značaja v zgodnjem srednjem veku) (II. del)«. *Zgodovinski časopis*, 2010, št. 1/2, str. 8–44.

Nika Leben: »Prenova gradu Khislstein v Kranju«. *Kranjski zbornik*. Kranj: Mestna občina, 2015, str. 142–150.

Janez Mlinar, Marjana Žibert: *Kranjski mestni svet naznanja: zbirka listin Gorenjskega muzeja*. Kranj: Gorenjski muzej, 2011.

Andrej Nared: »Razglas (zapovedni list) kranjskega deželnega upravitelja Hansa Khisla o novem vinskem davku«. *Arhivi – zakladnice spomina*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije: Zgodovinski arhiv; Nadškofijski arhiv; Koper: Pokrajinski arhiv; Škofijski arhiv; Maribor: Pokrajinski arhiv; Nadškofijski arhiv; Nova Gorica: Pokrajinski arhiv; Celje: Zgodovinski arhiv; Ptuj: Zgodovinski arhiv, 2014, str. 358–359.

Danilo Pokorn: »Baroni Khisli in njihovo mecenstvo«. *Grafenauerjev zbornik*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti: Znanstvenoraziskovalni center SAZU: Filozofska fakulteta; Maribor: Pedagoška akademija, 1996, str. 447–459.

Milan Sagadin: »Poznoantična steklarska delavnica v Kranju«. *Kranjski zbornik*. Kranj: Mestna občina, 2000, str. 13–22.

Milan Sagadin: »Rezultati raziskav kranjskega mestnega obzidja«. *Kranjski zbornik*. Kranj: Mestna občina, 2005, str. 7–18.

Stati inu obstat: revija za vprašanja protestantizma, 2007, št. 5/6.

Ivan Stopar: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji: Gorenjska*, knj. 1. Ljubljana: Viharnik, 1996.

Janez Vajkard Valvasor: *Die Ehre des Herzogthums Krain*, knj. 11. Rudolfswerth: J. Krajec, 1877–1879.

Janez Vajkard Valvasor: *Opus insignium armorumque ... = Das grosse Wappenbuch*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1993.

Janez Vajkard Valvasor: *Slava vojvodine Kranjske*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1978.

Helfried Valentinitzsch: *Die innerösterreichische Hofkammerpräsident Hans Khisl von Kaltenbrunn (ca. 1530–1593): ein frühkapitalistischer Unternehmer zwischen protestantischen Ständen und katholischem Landesfürsten*. Graz: Institut für Geschichte der Karl-Franzens-Universität Graz, 1997, str. 403–432.

Jožef Wagner: *Wagnerjeve Vedute Kranjske: 1842–1848*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1970.

Barbara Žabota: »Al' prav se piše Khisl al' Kiesel?«. *Kranjski zbornik*. Kranj: Mestna občina, 2015, str. 151–162.

Barbara Žabota: »Grb družine Khisl in njegove izboljšave«. *Ad fontes: Otorepčev zbornik*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2005, str. 227–235.

Barbara Žabota: »Rodbina Khisl – novoveška zgodba o uspehu«. *Kronika*, št. 1, 2003, str. 1–26.

Josip Žontar: *Žgodovina mesta Kranja*. Ljubljana: Muzejsko društvo za Slovenijo, 1939.

Majda Žontar: »Gradovi na območju Kranja«. *Kranjski zbornik*. Kranj: Mestna občina, 1970, str. 192–198.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(497.4Kranj)
728.81(497.4Kranj)(091)
929.52Khisl

KALAN, Barbara, 7.6.1976-
Grad Khislstein v Kranju in družina Khisl / [besedilo Barbara Kalan ;
fotografije Arhiv Republike Slovenije ... et al.]. - Kranj : Gorenjski muzej,
2017

ISBN 978-961-6478-80-9
1. Gl. stv. nasl.
289273600